

БЕРКЛИЈЕВ РЕАЛИЗАМ

Беркли је хришћански апологета. Он се примио те дужности и обавио ју је на ванредно успео начин. Пошао је од основног библијског става да је Бог створио свет из ничега. Он је актом своје творачке мисли, речи, довео овај свет у постојање. Првобитни значај наше реалности садржи се у овом Божијем творачком делу. Између структура толико разноликих религија, симбола, митова, Мојсијево казивање о постанку света „из ничега“ показује се као један дубок, сигуран, реалистичан став пред светом и животом. Ово библијско казивање је имало најзначајнији утицај у историји човека и било је увек крајњи извор људских односа према реалности. Беркли је пошао од овог библијског реалистичног става.

Кренуо је са позиција библијског реализма не само против „материјалиста“ већ и против схоластичара и других научника свога времена који су се све више одвајали „од стварне истине“ и од „стварне реалности“, замењујући „интуитивни језик чула дискурзивним језиком универзалних појмова“. Да би смо могли због тога да схватимо свет у његовој стварности, морамо поћи другим путем, једном другом методологијом рада, методологијом која ће се више ослањати на „психолошку стварност“ а не на материјалну стварност“ које у ствари и нема. Већ смо видели да је наступила промена у корист Берклијевог става на пољу физике у 19 веку, као и на пољу философских дискусија о појму реализма почетком овог нашег века. О томе ће сада бити речи,

Када смо употребили израз „библијски реалистичан став“ сасвим јасно мислимо на појам „реализма“ како се он уобичајено схвата и разуме — да постоје ствари и изван нашег опажања или искуства. Нешто што Беркли, видели смо, није порицао. Исто тако није порицао ни то да нисмо у могућности да дамо тачне извештаје, истините или објективне, о тој реалности. Али је порицао да те ствари могу да постоје изван ума, или изван мисли, односно да су независне од мисаоне активности ума, као што је и порицао да постоји негде на другој страни један стварни свет, крајња реалност истине, а да је овај наш само појава, нестварна, имагинативна, или како јето учио један немачки теолог и философ Себастијан Франк (1499-1542) да „све ствари имају два лица, лице појаве које Бог оставља свету и лице истина или суштину ствари коју задржава за себе.“¹⁾ Према Берклију Бог је највише добро и као такав не утискује у људе жељу за сазнањем а да их при томе и лишава те могућности. Јер ствари које сазнајемо јесу стварно такве какве их знамо. Истина, оставља се доста простора у човековој вољи и његовој индивидуалности положају, околностима, стању, да их сагледа у својој варијанти сазнања, али ствари остају скоро увек исте када се посматрају од људи. Ми директно опажамо ствари без посредовања појава, каже нам Беркли, Не сазнајемо „репрезентације“ ствари, већ директно то што нам је презентовано. Ако се сви тако звани „реалисти“ слажу у томе да ствари могу постојати и ако нису опаже-

1) Ninda Nochlin, Realizm, Penguin Books 1971, 13

Не онда је то један контрадикторан или илузоран реализам — реализам о постојању ствари без иједног мисаоног духа који би их опажао; то би био свет без мисли а који се као такав не може ни замислити. Јер на питање: Шта је објект једног чулног опажања?, Одговор „реалисте“ морао би да буде „Чулна датост!“ Али са овим одговором не решава се питање односа између „чулне датости“ и „објекта опажања“. У питању су илузије које воде скептицизму. Проблематика скептицизма нужно се тако поставља кроз питање о овом односу. Али и ово питање и његово решење јесте такође део наше мисаоне активности, односно реализма мисли која треба тај однос да реши — да ли је слика о објекту који опажамо заиста његова слика. У процесу развоја овог питања видимо како се реализам, или појам о реализму, тако развија да је нужен и његов компромис са идеализмом. Берклијев реализам стоји изван ове развојне линије која бар у формалном облику ипак мора да му се приближава.

Од времена рабања берклиреализма у једном еволутивном смислу дошли смо углавном до две теорије реалиста — једна група заступа теорију „директног реализма“ у својим варијантама „новог реализма“ као и „селективне теорије, затим „перспективног реализма“ као и „теорије појава“. Друга група заступа теорију „индиректног реализма“ са својим варијантама „репрезентативног реализма“ као и теорије „критичког реализма“.²⁾

Према теорији новог реализма или селективне теорије — планина из из близа може да изгледа зелена а гледана из даљине да је плава. Сто једном посматрачу може да изгледа округло а дугом елипсаст. Нема ничег, кажу представници ових теорија приватног или менталног у овим појавама, јер као такве могу да буду и фотографисане. Реалне су такве какве су у датом моменту и из датог угла посматрања, при чему нам наш нервни систем може да одабира једну особину од других на пример, било елипсаст облик стола или округло. Реализам је у сагледању једне или друге особине. У сваком случају са оваквим погледима противници идеализма нападају идеализам према којем се сазнање не садржи у спољним објектима, као и то да је немогуће схватити физичку реалност независно од услова искуства, јер, једном речју, за идеалисте „сазнање није спољни однос“.

Пред питањем да ли су односи спољни или унутрашњи, реалисти стоје на гледишту да су спољни. Јер однос је спољни када „улазак једног термина у тај однос не мења његову природу“, само је при томе сазнање ипак модификовано активношћу објекта. Нови реалисти усвајају ову доктрину „спољних односа“. проширују је на сазнајне односе, враћајући се при томе доктрини „Здравог разума“, према којем сазната чињеница, како верују не мења објект сазнања. Објект сазнања не може да има менталну природу, нити је стање свести. Не сме се претпоставити заједничка природа субјекта који сазнаје и објекта или да су везани икаквом идејом. „Реализам третира сазнање како непосредну присутност објекта у интуицији. Ова веза не може да буде дефинисана већ мора да буде распозната непосредно“. Све што се сазнаје на страни је објекта.

Међутим тешкоће са оваквим теоријама су у томе што „ако смо директно свесни стварних особина објеката чему онда разговори о илузијама, грешкама или погрешним разумевањима“ као и то „ако су чулни квалитети или датости произведени делатношћу или утицајем објекта на наше чулне органе,

2) R. J. Hirst, Realism, The Encyclopedia of Philosophy, New York, Vol. VII, 1967, 77—83

који их одабирају, као такви онда нису унутрашња особина спољних предмета, јер сто је округао или елипсаст.

Затим имамо и поменуте теорије перспективног реализма и теорије појава према којим један предмет може изгледати из једне перспективе на један начин а из друге на други: сто је елипсаст са једне тачке погледа и удаљености, а округао посматран из друге перспективе. Планина је плава из једне перспективе а зелена из друге. Перспективни реализам према томе третира „све особине као релативне а све перспективе као једнаке”. Али за стварно реалистично расположење видимо да се и ове теорије, теорије „директног реализма”, ипак показују са недостатцима.³⁾

Исто тако ствар стоји и са такозваним „индиректним или дуалистичним реализмом”. То је реализам који води своје порекло још од Декарта и Лока. Своди се углавном на репрезентативни реализам и критички реализам. Видели смо га како је снажно прокритикован још од Берклија. Према овом реализму знамо да постоје две реалности. Прву реалност, стварну, репрезентује друга. Према Вајтхеду „универзум је дуалистичан, јер свака финална актуелност у исто време је и физичка и ментална”.

Суштинска тачка погледа ове теорије, према најновијим њеним заступницима, састоји се у томе што је стварно опажање директна свест, али само, о самим чулним опажањима, објекти се поново одређују али кроз чулно опажање које је само по себи стварност или реалност. Због тога је целокупна наша свест ограничена нашим чулима.⁴⁾

Један од најистакнутијих представника ове теорије реализма, Артур О. Лавцој, не прихвата „нове реалисте” због њиховог „епистемолошког монизма” јер изједначују идеју, објект у свести, са објектом који је изван свести и због чега нису у могућности да процењују грешке и илузије а посебно што нису у могућности да процењују и објекте прошлости с обзиром да недостају као присутни.⁵⁾ Овде је тешкоћа у томе „како се пробити кроз круг чула и посматрати спољни објект, јер објект у свести и спољни објект јесу једно. Како можемо да знамо како стварно спољни објект и изгледа или да ли стварно и постоји. Ако хоћемо да се уверимо у стварно постојање стола изван нашег опажања морамо да му приђемо и да га, на пример, додирнемо, али додиривање рукама јесте такође само по себи „чулно опажање” које опажамо. И тако увек ако желимо да изађемо из тог круга чула увек смо принуђени да само опажамо овоја опажања. Овде онда прелазимо на феноменализам и све његове недостатке, а на првом месту да су опажања „приватна ствар” лична, субјективна. Због свега овог је неизбежан идеализам, примећују извесни реалисти овој теорији реализма.

Коначно се дошло и до „критичког реализма” у оквиру овог „индиректног или дуалистичног реализма”, према којем „то што је дато у опажању (то што је интуитивисано, чега смо директно овесни) није уствари део спољних објеката већ је „карактер-комплекс” неодољиво узет у моменту опажања да буде особина спољних ствари. У истинитом опажању ове су особине особине постојећих спољних објеката, у илузијама оне то нису. „У овом и оваквом разматрању видимо да нису далеко од нових реалиста. Деле се само у погледу тога шта је „карактер-комплекс”. Једни сматрају да је то извесна „мен-

3) Ibid.

4) Ibid.

5) Andrew Reck, Recent American Philosophy, New York 1963, 262

тална егзистентност или садржај чулног искуства", други опет да то није, већ је само „суштина или чисто логичка суштина у виду универзалија". Заједно тврде да постоји извешан интуитиван ментални садржај — карактер-комплексност — којег смо директно свесни. Не постоји за разлику од репрезентативног реализма, дупликација опажања, тим желе и да је исправе, јер директна свесност чулне датости није реплика опажања, не обухвата идентификацију са спољним објектима и није сама по себи управљена према њима. Због тога да би се избегла та „дупликација", идеје као ментална збивања морамо оштро да разликујемо од спољних објеката, збивања која су пренос сазнања. Уколико не правимо разлику објашњење грешења није могуће.

Критички реалисти истичу **дуалитет** између сазнајног стања, које је пренос сазнања, и објекта који се сазнаје, тврдећи да то што опажамо, то што схватамо, чега се сећамо и о чему мислимо, јесте само по себи објект или једно интроспектовано ментално стање „иза чега не постоји ништа", никакав објект или ма шта друго. При томе излажу критици погледе обичног човека у сазнању физичког свега. Тај његов став став обичног човека, називају „природним реализмом" који је уствари полазна тачка философије. Философија је рефлексија над искуством", са задатком да одстрањује из њега контрадикције и сукобе. Само у ставу обичног човека недостаје јасна хармоничност, јер је природни реализам дубоко означен недоследностима и контрадикцијама, између, на пример, реалности и појава. То је што присиљава идеалисте да прихвате суштинску неодрживост реализма".

Према томе, „ако желимо да спасемо реализам морамо га ослободити од **непосредности**, управо физички објект не може се више сматрати као непосредно присутан опажању". Међутим један историчар философије поставља питање — како можемо да сазнајемо спољне објекте ако нису непосредно дати? Андреј Ј. Рек нам уз то и напомиње примедбу Бран Бланшарда да је „критички реализам компромис између реализма и идеализма". На пример, један од најистакнутијих представника критичког реализма Рој Вуд Селарс сматра да су садржаји наше свести ментална збивања и да нису особине ствари при чему се слаже са идеалистима, али сматрајући да ова ментална збивања откривају особине ствари и да ми сазнајемо ствари путем њих; овај философ остаје реалиста.⁶⁾

Ако хоћемо да вратимо смисао овој речи **реализам** а то значи **стварност** онда се заиста морамо задржати на берклиреализму као стварном реализму јер представља израз библијског реализма. Према Берклију постојање, егзистенција физичких објеката се састоји у њиховом опажању. Знамо да је то његов полазни став. Ми не можемо знати ни једну особину ствари апстраховану од ње саме, нити пак иједан појам апстрахован, односно ван искуства. Само опажене ствари постоје. Ово опажање је процес сазнања ствари које Беркли назива идејама. Идеје су опажене ствари, оне су стварност као мисли Божије, док у нашој свести постоје као објекти. Постоје изван нас у уму Божијем. као стварности или као ствари у мисаоној активности Божијој коју ми прихватамо, као створени умови, кроз нашу активност. Цео процес јесте мисаона делатност чији је основ ова мисао Творца. Мисао мора увек да мисли — отуда стварност света у том континуитету мисаоног представљања. У свему претходи мисао Божија, која је извор мисли или идеја и Божијом Речју све се то доводи у постојање, кроз Њен творачки акт „из ничега". Овде

6) Ibid., 218—219

поново употребисмо ту реч из записаног Откривења Божијег, уствари из вечне мисаоне активности Божије. Продор у даљу дубину те мисли, тог Божијег акта стварања, није нам могућ сем да дођемо до те стварности „из ничега”.

Кроз своју мисаону активност ми прихватамо Божију, облике Његових мисли као ствари, односно као идеје. Веза је непосредна, толико директна да се не и поставља питање „да ли је слика о објекту заиста његова слика, односно слика тога објекта. Да ли је планина плава или зелена то је ствар непосредности опажања таквог објекта како нам је дато у даном моменту, али са разликом да постоји у уму Божијем, у енергији Његовог постојања, коју ми делимо. Према томе да ли је она плава или зелена, то је ствар мисаоне активности Божије у околностима у којим ствар и посматрамо, опажамо, према представљању Божијем у датом моменту. Примамо је не апсолутно пасивно већ уз учешће наше воље, мада најчешће без нашег избора. Када је реч о илузијама или погрешним разумевањима реч је о девијацијама наше воље или наше мисаоне активности која се у највећем броју случајева поправља. Нема ничег релативног, мада можемо и ову реч да употребимо, у опажању, него је ту само план Божије активности уз вежбу наше слободне воље. Ствари према томе увек видимо какве јесу. Не постоје њихови обрасци у спољној физичкој околини нашег круга опажања, нити су то што видимо само копије њихове. При чему се Беркли дијаметрално разликује од идеалиста, према којим ми „апсорбујемо спољни свет у личну сферу, третирајући је као нашу конструкцију”, међутим, према Берклију то је пре Божија конструкција у нашем уму, а што истовремено значи и објективна, створена.

Ми немамо потребе, према томе, да се „пробијамо” кроз чулна опажања предметима које схватамо; то што опажамо јесте директно опажено без посредовања или посредника. Једном речју, не постоји разлика између нашег чулног искуства и света. Истина је да смо свесни тога опажања, или знамо да то што опажамо јесу ствари или идеје, али не само у смислу да смо свесни опажања о опажању нечега што би постојало изван нашег ума или ума Божијег, тако да би то опажање о садржају наше свести била реалност, јер је сам садржај наше свести реалност, непосредна реалност. Према другим емпиристима наше се искуство састоји у долажењу или поседовању идеја које у времену можемо да упоређујемо са реалношћу”, према Берклију ми можемо само да упоређујемо идеју са идејом, а што значи реалност са реалношћу јер је реалност само систем идеја. Беркли је привржен овој реалности.

Кроз савремен развој појма о реализму казали смо да се у неком смислу формално, приближавамо берклиреализму. Јер коначно према критичким реалистима то што је дато у опажању није део спољних објеката већ је „карактер-комплексност” узет да буде особина спољних објеката, који није реплика опажања већ је директна свесност чулне датости, али се ипак не гарантује реалност ове „карактер-комплексности”, при чему се поставља и питање квази-интерпретативних активности самог опажања, чега у берклиреализму нема, јер се реалност опажања поставља као пун идентитет мисли у моменту опажања.

Реалисти без обзира којој варијанти тумачења овог појма припадали слажу се сви у томе да постоји „спољни свет” али се при томе не слажу или губе у варијантама несигурности тумачења начина опажања тога спољњег света. Јасно смо видели лутања око овог појма. Док по једнима, на пример, ми апсорбујемо тај спољни свет или реалност, нашом свешћу до „непосредне

присутности објекта у интуицији” изједначујући идеју и њен објект у свести. То је варијанта „директног реализма” у којој осећамо и присутност Берклијеве филозофије. Јер и по Берклијевом разумевању објект је непосредно присутан у нашој свести, али само не у смислу да му је извор у спољашњости већ да је директно присутан кроз мисаону активност Божијег ума, Мисли, која је и основа свеукупне реалности.

Исто и приврженици „индиректног реализма” или „дуалистичког реализма” верују да се спољни свет или стварност на неки начин поново одређује кроз чулно опажање, тако да постаје нешто своје и то толико да престаје да буде део спољних објеката, један интуитивни ментални садржај, али и он увек има иза себе „материјални свет”, док по Берклију тај свет није ништа друго до стварност Мисли, Воље, Осећања Бога. Отуда дакле и неопходност „компромиса” између реализма и идеализма. Тај се компромис појављује заиста као нужан због нерешивости проблема односа између субјекта и објекта, односно различитог става који субјекти морају да заузимају између претпостављене реалности и појава, јер ствари у неком погледу и могу да се појављују различитим субјектима на различите начине и да при томе изгледају какве и нису. Због тога смо и принуђени да нека опажања прихватамо као истинита, реална или стварна, а нека као да то нису, као илузије. Ако, на пример, пођемо од репрезентативне теорије реализма неке чулне датости изгледају као тачне копије стварности а неке су илузије или нетачне копије. Примећено је да су заиста неслагања између чулних датости и материјалних ствари, која чулне датости наводно представљају, далеко веће него што то обично схватамо. Решење је тражено у феноменалистичкој теорији према којој се не признаје суштинска разлика између појава и реалности. то је један поглед према којем се материјалне ствари састоје само од појава чулних датости и од ничег више. Њихова се реалност састоји у појављивању. Међутим, стављају се опет озбиљне примедбе и феноменалистима, јер заступници феноменализма не могу да говоре за ствари да ли су реалне или нису. Чулна опажања долазе и одлазе, трају кратко. Чулне датости, које припадају стварима, постоје само за „сада или поново”, управо обнављају се, а у највећем броју случајева не постоје уопште.

Сва ова збуњеност, несумњиво, када је у питању као што видимо концептуализација спољњег света, долази због самог хаоса претходних концепција у умовима људи који их решавају. Библијски реализам креће од те основе концепције света да је овај свет дело оне Божије мисли која за себе изјављује да је „то што јесте” и која ствара из ничега”.

Видели смо да се кроз ривалство заступника **директног и индиректног реализма** и једни и други, приближавају, идеализму, док му се **директан** само приближава, дотле у својој развојној линији **индиректан** реализам, супротстављајући се **директном**, мора да прави и компромис са идеализмом. Указали смо на то да и један и други признају реалност изван наших чула, али ту реалност у ствари признаје и **идеализам**.

Обично се узима да је овај теоретски став, идеализам, директан резултат филозофије Берклија. Међутим, уколико пажљивије размотримо ово гледиште видећемо да то није тако. Изузимајући Платона, у новијој историји филозофије Кант би се могао узети заиста као зачетник овог философског смера који означавамо као **идеализам**. Порекло му је у Кантовом учењу — да свим просторним и временским појавама наш ум је тај који им даје об-

лик сазнања, да ствари постоје али да не знамо какве су саме по себи, а то што пак знамо знамо само као облике које ствари добијају кроз активност нашег ума; да људски ум не може наметати структуре самој реалности, али да може појавама те реалности. Наука нам према томе говори о истинама, али не о истинама стварног света, него само о истинама појава тога света, а што значи да нам она и не пружа истину о реалности.

Лако запажамо у овој дискусији о појму реализма и присутност рационализма који извлачи своје закључке из „сигурних премиса” ума, као на пример, математичке дедукције, или пак из извесне трансценденталне реалности, из категорија које су иза појава или искустава, али осећамо у овој дискусији и присуство емпиризма који извлачи своје закључке из чулног искуства спољње света. Берклиреализам је изван целог овог интелектуалног поднебља реализам-идеализам или рационализам-емпиризам.

Истина је да је Беркли имао свој утицај на Канта као и на читаву немачку такозвану идеалистичку филозофију, на пример Фихтеа, Шелинга и Хегела. Знамо да су се ова тројица слагала у томе против Канта — да се овај свет ипак може да сазна. То је и Берклијев став. Нарочито се утицај Берклија осећа код Хегела и на његов „објективни идеализам” — материја је манифестација Духа, кроз дијалектичке ступњеве долазимо до основне категорије „апсолутне идеје”, тако да је, све у свему, „целокупна реалност само израз Духа”. Утицај немачке идеалистичке школе показао се веома снажан на развој филозофије у свету уопште, утицај у коме несумњиво заузима своје место и Беркли. На пример, да соменемо само оксфордску групу философа на коју је утицао Т. Х. Грин (1836-1882) са својом „идеалистичком филозофијом” која носи снажан печат како Канта и Хегела, тако исто, још и више Берклија са учењем на основу Берклија да физички објекти не могу бити схваћени изузев у односу према уму, и коначно према Божијем уму, а са ослоном на Канта и Хегела када је у питању „место мисли у опажању”. Даље долазе идеалисти Ф. Х. Брэдли (1846-1924) из Оксфорда, затим Ј. М. Мактагерт (1866-1925) из Кембриџа и Бентиле (1875-1944), Кроче (1866-1952) из Италије итд. да не спомињемо утицај овог смера филозофије на америчку филозофску мисао као и на филозофију, мање више, целог интелектуалног света.

Беркли несумњиво да присуствује у овој филозофској мисли, али исто тако, видели смо, и у мисли философа реалистичког смера, но само као инспиратор низа њихових идеја. Говори се на пример и о „објективном идеализму Хегела” и о „субјективном идеализму Берклија”. Али довољно је већ речено да се не може говорити о субјективизму Берклија, јер наше идеје које имамо дело су Божије или имају свој извор у објективном уму Божијем — отуда и њихов објективизам или реалност.

Према томе, када је у питању Берклијева филозофија, лако закључујемо да се она не може сврстати, било његов реализам или идеализам, ни у једну од поменутих филозофских школа. Обично се сврстава међу емпиристе, и то је традиционалан став према Берклију. Међутим, његов савременик Давид Хјум га не ставља на своју листу „британских емпириста” мада додаје да је „велики философ”⁷⁾, док на једном другом месту опет каже да Берклијеви „аргументи не допуштају никакав одговор нити пак пружају икакво уверење”. Али, с друге стране проф. Ј. А. Пасмор у свом делу о Хјуму изјављује да је „Хјум веома много дужан Берклију”⁸⁾. Видели смо и то да постоји и тенден-

7) D. G. C. Macnabb, pred. za A Treatise of Human Nature, New York 1962, 13, 61

8) J. A. Pasmor, Hume's Intentions, Cambridg 1951, 86

ција да се Беркли прогласи за „рационалисту“⁹⁾. Међутим, приметили смо да је Берклијева основна оријентација у једном погледу и против рационализма. Сасвим је добро запажено да његова философија нема никакве везе са речју „идеал“, па према томе ни са речју идеализам, већ пре бисмо могли, на основу његовог тврђења да се „део хор неба и сва опрема земље састоји од идеја“, назвати његову философију „идеализмом“. Ако су пак у питању високи идеали за које се Беркли залагао, могли би смо у позитивном смислу речи према томе, да кажемо за Берклија да је био и идеалиста.

Када је у питању пак философија тада у сваком случају најприкладније је да његов смер философије назовемо **берклиреализмом**. Јер према Берклију снаге природе саме по себи потпуно сведоче о целини света — целина чије је јединство у уму Божијем. Свет је несхватљив без привржености овом Уму. Одатле долази и његов реализам, у непосредности опажања, а одмах затим и у закључивању: када чујемо кола да пролазе улицом ми их опажамо преко непосредног опажања звука, кола која сама пак не видимо. Непосредно опажање је извесно, јер је слободан закључак, слободан је јер је без препрека или посредовања „појава“ реалности.

Реализам долази посебно код Берклија до израза у његовом одбијању апстракција из нашег начина мишљења и у тврђењу да постоје само посебне ствари или идеје. Не постоје опште идеје, према Берклију, већ само опште речи. Боје или облици као такви немају своју самосталну егзистенцију. Постоји само један објект који наговештава посебан облик; као што не можемо да одвојимо боју од облика ствари тако исто не можемо да раздвајамо егзистенцију од опажања. Јер не постоји разлика између „реалног света“ и наших идеја или нашег искуства света. Ми можемо да упоређујемо само идеје са идејама а не идеје са објектима, како се то схвата у извесном „реалистичном расположењу“. Јер ако су идеје одраз стварних ствари онда би то био дуг процес, никад завршен, идеја у натраг, јер увек што бисмо опазили било би само идеје и идеје а никад ствари, односно било би немогуће продети до самих ствари, пошто би увек наилазили на идеје. Због тога Беркли са стварним реалистичким ставом указују на то да су идеје и ствари једно и исто, а овај став и није ништа друго до став „наивног реалисте“, или став здравог разума, према којем то што опажамо, што видимо или чујемо или додирујемо, јесте баш то што јесте и ништа друго. У том смислу не постоји разлика између „реалног света“ и наших идеја, јер је то једно исто, једна и иста реалност.

Када говоримо о „берклиреализму“ морамо опет да се подсетимо на то колику је важност Беркли придавао чулу додира, јер наши утисци које примамо преко чула само су знаци наговештаја које „преводимо“ у опипљиве слике, с тим што је и сам појам о простору везан једино за чуло додира. „У искуству сам доживео да су идеје, које су опажљиве додиром — раздаљина, опипљив облик, чврстина — везана за идеју чула вида, због чега опажајући чулом вида идеје одмах закључујем какве су и опипљиве идеје.¹⁰⁾ Чуло вида на пример, које нам даје могућност да опазимо боју у исто време даје нам могућност да опазимо и ствари, мада све што опажамо чулом вида јесте светлост и боје и њихове варијације, али се чулом вида наговештавају и друге идеје сем боје и светлости, што не даје примат чулу вида, управо да је то чуло, вида, више обухватно од чула слуха којим не само да опажамо звук већ

9) G. J. Warnock, op. cit.; Harry M. Bracken, op. cit.

10) J. Berkeley, An Essay towards a New Theory of Vision, (iz izd. A. C. Fraser, op. cit.) 165

и простор, кретање и низ других идеја.¹¹⁾ Стриктно говорећи, каже даље Беркли: Простор, Спољашњост, као и ствари које су постављене на раздаљину од нас, ја не опажамам видом већ и слухом. Чујем кола која пролазе улицом ја их не видим, али закључујем о њиховом постојању и излазим напоље и видим их и могу да их опипам.¹²⁾ Из свега овога лако закључујемо о Берклијевом реализму; посебно то осећамо у његовом нагласку да поље вида може да буде само дводимензионално и да тек кроз асоцијације чула вида и чула додира видимо ствари и у дубини.

Беркли у овом свом реалистичном расположењу, да би решио све противречности које се јављају када су у питању односи између тела и духа реалности и појава, указао је на то да су све ствари или објекти опажања наших чула само идеје Божије, облици или обрасци, ако тако можемо да се изразимо, у уму Божијем. Све те ствари се активношћу Божијом, кроз његову мисао, саопштавају нашој мисли или уму у којем их и опажамо. На основу тих идеја и уз учешће снаге нашег разума, ума, конструишемо рационалну слику света. Негирајући постојање материје он је решио проблем који видимо да стално узнемирава људску мисао — однос између реалности и појава.

Анализирајући појам „идентитета и реалности“ као и „принцип инерције“ Емил Мејерсон принуђен је и на овакво разматрање:

„Конституишући појам материје одвојили смо је од кретања и стога нам се појављује као непокретна. Ово је објашњено од Берклија са изврсном јасноћом: одузмимо простирање, чврстину, облик од идеје тела и од њега неће остати ништа, али ови су квалитети индиферентни према кретању, нити у себи садрже ништа што може бити названо извором (Беркли-ДеМоту, 29). Ако сада желимо да обдаримо материју покретом доживећемо исте тешкоће, да ли покрет долази споља или је то сам принцип материје. Видели смо да не постоји начин да се разуме судар два тела, као и акција из даљине, то остаје тајна. Ако тела поседују ову несхватљиву способност да утичу једно на друго преко простора, зашто онда тело не би било у могућности да стави и само себе у покрет?“¹³⁾

Из оваквог једног тумачења закључујемо заиста о реалности Берклијевих ставова пред питањима природе узрока и последице, јер смо видели колико се он залаже за истину да је крајња реалност кретања у вољи Божијој. Јер је материја непојмљива претпоставка која није у могућности да проузрокује идеје у нашем уму или кретање ма које врсте, тврди Беркли. То смо већ истакли. Зато се онда јавља Бог као узрок свеукупног кретања и сваког нашег искуства.

Беркли је и прагматиста када је у питању наука и научни рад. Он је сматрао да су Њутнове теорије, поред свих примедби које је стављао Њутну, веома корисне и веома су снажно оружје, али и ништа више, јер се кроз науку не може доћи до истине и уопште тако нешто претпостављати било је богохулење за Берклија. На пример, сматрао је математичке „мајсторије“, и трикове“, као што су Њутнове једначине, да су далеко од тога да имају, или да треба да имају, статус истине, ништа мање него и једно мајсторско длето. Истине су ствар религије, каже Беркли, и религиозног учења. Он је био веома склон, и то је добро примећено, да идентификује науку са технологијом.¹⁴⁾

11) Ibid., 205

12) Ibid., 166

13) Emile Meyerson, Identity and Reality, London 1964, 139

14) C. Mitchan and R. Mackey, Philosophy and Thehnology, New York 1972, 57—58

Према томе, наука и технологија не уче нас истини, истини треба да буде траже на другој страни — у хришћанском откривењу. Сазнање које добијамо кроз науку састоји се само у томе — како радити, и стога наука има чисто прагматистички значај.

Исто тако Берклијев реализам долази до израза посебно када је у питању појам „апсолутног простора“:

„Постоји традиција у философији која пориче значај разговора о апсолутном простору и најпознатији експоненти ове традиције јесу Беркли и Мах. Тако Мах одјекујући раније примедбе Берклија пише: Нико није компетентан да тврди о стварима апсолутног простора и апсолутног кретања, јер су то чисто ствари мисли, чисте менталне конструкције и које се не могу показати на искуству”¹⁴⁾

Шта се пак то показује у искуству? Видели смо како нам Беркли каже у својим **Принципима** да ми не можемо да замислимо „чист простор” без икаквог тела у њему. Јер када говоримо о „чистом простру” или о „празном простору” говоримо о нечем што уопште не постоји — уколико нема тела у њему нема ни простора. Према томе „простор” и „раздаљину” ми не можемо да опазимо чулима ако нешто што постоји само за себе или по себи. Беркли одбија и Њутнову претпоставку — да зато што Бог постоји „од увек” и „свуда је присутан” да на тај начин и конституише простор и трајање. Многи смаatraју да због тога што је простор безграничан и неуништив да он мора бити и Божанство. Беркли, међутим, напомиње да смо ослобођени ове опасне дилеме, да је Бог сам „простор”, ако само размислимо о томе да нема простора без опажљивих тела или опажљивог кретања; јер са признањем да је „стварни простор и сам Бог” развила се даље мисао да изван Бога постоји нешто што је вечно, нестварно, безгранично, недељиво непокретно, али и једно и друго је бесмислица, подвлачи Беркли¹⁵⁾ Беркли заиста ове ствари враћа „у реалност”. Реч је, наравно, о оним облицима и поимању простора и времена које ми имамо у нашем уму, али друго и не постоји, јер то друго јесте само „реалност Божија” која је изван наших концепција простора и времена. Једном речју ствари које опажамо нашим чулима су идеје и стога закључујемо да су идеје реалност. Оне су дате нашем уму и саме по себи јесу реалности. Не могу бити апстракције. Видели смо пак и то како Беркли напомиње да идеје прихваћене као репрезентације ствари појављују се као нереалне, јер су репрезентација ствари које се не могу сазнати шта су по себи. Простор као простор, или ма какав други облик, не може постојати ако није опажен. Истина, ми у неком погледу можемо да говоримо о ограниченом простору посебне или одређене дужине или ширине, доступном комбинацијом утисака наших чула, вида или додира, али о простору уопште, о некаквом апсолутном простору, апстрахованом, не можемо да говоримо, јер тако шта не може да се опазе.

Према овом и оваквом учењу уопште се не поставља питање да ли можемо да сврстамо Берклија међу платоничаре. Таквих покушаја видели смо има. Међутим, његова снажна критика апстрактних идеја па према томе и универзалија, то не дозвољава. Јер знамо исто тако да је Платон учио да су форме, квалитети, суштине ствари, идеализоване егзистенције које претходе стварним стварима, као и да се у једном смислу оне појављују и као апстраховани облици у којим стварне ствари узимају своје учешће. Док су Берклијеви об-

15) G. Berkeley, *The Principles*, . . . op. cit. 124

расци ствари, или архетипови, мисли Божије које се непосредно саопштавају људској мисли и не постоје тамо негде „изван”, у некаквој спољној реалности као универзалије. Стварни свет према Берклију је производ Духа или Ума Божијег. Тако да је цео свет и „сва његова опрема или намештај”, објект непосредно дат нашој свести, „унет” у наш ум, као чулна датост, јер је непосредни објект нашег чулног опажања. Стварност објектата је у стварности мисли Божије. Оне су „личне” или „посебне” у сваком уму, али су и објективне јер нам долазе из ума Божијег, где им је и једини извор све њихове реалности.

Реалан је само Дух, јер је активан и мисли. Јединство природе зависи од овог Духа, као његове живе везе. У Њему налазимо и појам живе силе као неопходног крајњег узрока сваког покрета. Зато где нема Ума ту нема ни ствари, односно идеја. Јер сам Ум може да буде узрок, а не немислећа материја. Дух је стварна, реална основа света. Тако да слика коју нам Беркли даје у свету јесте слика о Богу који се изражава кроз природу, њену срећеност; то је стални Његов језик, односно „вид је језик Аутора Природе”. Поредак природе је директна и непосредна манифестација Божије егзистенције”. Физика као наука нас учи према Берклију о овом језику, природе, а метафизика о његовом значају.

Када је у питању физика видели смо колико смо збуњени или у недоумици. На пример, колико су светлосни кванти, позитрони, неутрони, тек наше инвенције помоћу којих се помажемо да успелије одгонетнемо тајну егзистенције? Колико су наши проналасци само игра између нас и света у којем смо се нашли? Физичари нам потврђују да још нисмо открили основни закон кретања материје. При томе се запажа, напоменули смо и то, да оно што је било истина у једном времену показује се да није у другом. Знамо исто тако да сви наши покушаји да анализирамо смисао физичких појава зависе од основе наших психолошких искустава, и зато, цитирали смо једног физичара, најважније одлуке у нашем животу морају да садрже и нечег од ирационалности. Исто тако знамо и то да се „иза фасаде једноставних дефиниција наилази на нејасноће и збуњености”, као и да су крајњи проблеми математике у суштини тамни и нејасни. Због свега овог Берклијев став према физици или природним наукама сасвим је реалан, јер Беркли је сматрао да се њихов задатак састоји само у описивању датих појава а не у тражењу крајњих узрока. Једно сасвим стварно разумевање задатка науке. Уколико није тако онда природне науке прелазе на поље метафизике. Наука према Берклију, може да се креће само до поља *terminum sensibilia*, даље не може да иде, јер даље престаје наше опажање. Делење наших опажајних квалитета не може да иде у бескрајност *ad infinitum*.

Не произилази ли снажан реалистичан став Берклија из његове анализе ставова оних мислилаца који „презиру веру и тајне религије а признају доктрину флуксација или бескрајно малих количина као истиниту”. Не видимо ли, пита се Беркли, да су флуксације најнесхватљивије мистерије, Не пружа ли нам ово један фер „аргумент *ad hominem*” против људи који одбијају једну и исту ствар у религији а признају је у људским наукама? „Нису математичари као такви неверујући, нити је геометрија пријатељ неверовања, већ кажемо само да има таквих математичара који су пазнати као неверујући. „Има много тих који презиру тајне Цркве а диве се флуксацијама или бескрајно малим количинама. Постоје, нема сумње, и многобројни међу матема-

тичарима који су искрени верници у Исуса Христа. Не кажем да ми немамо бољи разлог за нашу веру него што ви имате за флуксације, али кажем да неверујући, који верује у флуксације, дела веома несагласно у претендовању да одбија хришћанску религију, јер не може да верује у то што не може да схвати, као да флуксације може да схвати,¹⁶⁾

У свом реалистичном расположењу Беркли је веровао у слободу мисли. Он то истиче, истиче и на тај начин што тражи и слободу од ауторитета, посебно од оних ауторитета који су нам дали велика открића, али што не значи да морамо да усвајамо и њихове погрешке.¹⁷⁾ Нема толико великог имена, изјављује Беркли, на овој нашој земљи које ме може присилити да прехватим тамне ствари за јасне. Увек мислим и судим само за себе. Следујем диктат свог сопственог ума. Свако са здравим разумом, као и сваки дубок аналита добро зна какву врсту идеје он може да формира о брзини без кретања, или о кретању без простирања, о величини која није ни ограничена нити пак неограничена, о квалитету који нема своје величине, која је уз то и дељива или о облику без простора, о односима између ничега, о продукту из ништа умножен нечим¹⁸⁾ Који ће ауторитет да нас присили на оваква резонавања. Велики људи, према мом мишљењу каже Беркли, имају своја предубеђења. Људи уче елементе науке од других, а сваки ученик гаји мање више поштовање према ауторитету од којег се учи. Али не признаје ли Њутн флуксацију флуксација, или другу, или трећу, четврту флуксацију, Не прети ли нам онда опасност да због ауторитета не претворимо републику науке у апсолутну монархију, није ли то чак увођење неке врсте философског папства међу слободне људе¹⁹⁾. Беркли је заиста био веома реалан у свом захтеву за слободом мишљења. У том смислу он даље каже да у „једном добу у којем толико претендента на науку напада хришћанску религију“ ми морамо да покажемо да ирелигиозност ових људи није последица једног претпостављеног дубоког и правилног мишљења.²⁰⁾

Овде се Беркли заиста истиче у свом реализму, са овим запажањем, да се идеје односно ствари не могу делити у бескрајност а да то још остану идеје или ствари. Мора да постоји граница наше мисаоне активности у делењу једног објекта. Исправио је Њутна када су у питању наши појмови о апсолутном простору и времену као и кретању. Видели смо да је антиципирао и Ајнштајна. То је заиста рад једног великог реалисте који је поставио своју мисао тако да ће увек да антиципира и рад свих оних и у будућности који буду, на пример, поправљали и Ајнштајнове погледе, као и сваку мисао која се јавља у оквирима људске делатности — јер је своју мисао развијао на Откривењу или на библијском реализму.

Видели смо како са ослоном на Берклија савремени теоретичари науке истичу да закон гравитације, као и многи други, јесу само принципи нашег сазнања а нису принципи егзистенције. Јер питање шта је **ИЗА** физичког објекта или физичких односа, јесте питање које несумњиво интересује људску мисао и радозналост. Само то је питање које је изван науке и припада домену метафизике.

Галилеј је осетио ову разлику и није питао **зашто** камен пада већ **како** пада, јер у суштини ми немамо могућност да решимо питање „крајњег узро-

16) G. Berkeley, A Defence of Free-thinking in Mathematics, Works 19—51, Vol. IV, 111—112

17) Ibid., 138

18) Ibid., 117

19) Ibid., 116

20) Ibid., 137

ка" једног догађаја, Него једноставно, или једино што можемо то је да се сконцетришемо на сам догађај. Ова разлика је у ствари разлика између метафизике и физике. Ово зашто, као питање лежи изван домета природних наука и улази у поље метафизике и религије. Физичар мора да заузме став *ignorabimusa* и да изјави „не знамо и нећемо знати”. Једино је дакле установљена истина, према томе, да нам природне науке не могу пружити потпун одговор на наша питања. Ово је наше данашње искуство или резонување о улози науке у човековом животу. Уз следећи закључак: „Ми знамо да направимо атомску бомбу, између осталих ствари, али наше сазнање о силама које држе јединство нуклеарног језгра још не знамо”. Ово је реална анализа једног савременог физичара.²¹⁾ И јасно видимо колико је њу антиципирао Беркли, тако да се Беркли са овојом метафизиком појављује са далеко реалнијим погледима на свет универзума од једног физичара.

Према томе, Берклијева философија се појављује и као метафизика, као нужна дисциплина људског напора у сазнању истине, као метафизика, уопште. Појављује се као критичка и систематска анализа наших концепција о свету и животу, због чега има и карактер науке мада се разликује, како налази А. Е. Тејлор, од метода истраживања других наука или природних наука у свом истраживању смисла реалности или у свом циљу да допре до „иза појава”, односно до стварне реалности која је основа свега што видимо и опажамо. У том погледу метафизика је слична религији, мада се разликује и од ње својим научним методолошким поступцима, јер се не обраћа непосредно интуитивном сазнању већ је пре објект интелектуалног задовољавања човекових напора у открићу истине, при чему врши и анализу самих религиозних истина, тумачећи смисао крајње реалности.²²⁾

У овом смислу Беркли је заиста био метафизичар, ванредан метафизичар, који је био унапред везан својим веровањем у истине хришћанског Откривења, или са бескрајном оданости хришћанској вери. Видимо га и као веома спекулативног и уз то религиозног мислиоца, који је толико успело везао науку психологије са метафизиком. Ово је од посебног значаја за однос теологије према науци, јер су то две дисциплине људског ума, посебне, али видимо да нису ни раздељене — мада не могу бити ни сливене. Метафизика је опет смер, несумњиво, религиозног карактера. Запажамо онда како преко психологије као науке религија има дивну везу са науком, тако да и теологија и наука нису две потпуно раздвојене дисциплине, У суштини Беркли и није раздвајао религију од науке, упркос њиховој раздвојености, већ им је само одређивао одговарајуће задатке.

Међутим, имамо ставове против метафизике који се и данас појављују и одржавају. У сваком случају то су ставови и против Берклија. Пример за то можемо да наведемо оксфордског професора А. Ј. Ајер-а. Овај професор сматра да је метафизика увек у сукобу са „здравим разумом”. Ово је нешто опет што је сасвим супротно од става Берклија, јер је и Беркли пошао у своја истраживања са полазишта „здрог разума” и заиста на њему је и остао до краја. Шта више, Беркли се залагао за здрав разум и бранио га је. Међутим, Ајер у својој расправи о метафизици и здравом разуму поставља питање зашто је Беркли био незадовољан са концепцијом физичког света. Да ли је то била ствар каприца, пита се Ајер, или је то била психолошка потреба да посматра свет, или да говори о њему, на један други различит начин? Те-

21) Hannes Alfvén, *Atom, Man and Universe*, San Francisco 1969, 6—11

22) A. E. Taylor, *Elements of Metaphysics*, London 1961, 5

шко је дати тачан одговор, јер његово порицање материје, потврђује Ајер, принципијелно није могуће проверити. У сваком случају веровао је да је појам о материји какав имамо дефектан. Уз сва ова разматрања Ајер коначно поставља питање — како је могуће радити на дисквалификацији једне концепције (као што је концепција материје) за коју је очигледно да је успешно користимо.²³⁾

Беркли је тврдио као што знамо, да је концепција материје непотребна за науку, она је сама по себи недоследна. Коначно та концепција нас води у атеизам-са овим његовим последицама. Беркли је опет сматрао и то, да где се ради о атеизму да се ту ради о извесној интелектуалној грешки. Беркли је антиципирао данас већ јасно формулисану дилему када је у питању атеизам: "Да ли је присутност Божија конструктивна у човековој историјској егзистенцији или деструктивна? Да би човек могао да егзистира да опстане, као човек слободе и стваралачке делатности, шта се захтева — да препозна и призна присутност Божију, као што је то речено у Новом Завету и Старом Завету, или да игнорише и одбаци Божије присуство, као што је то речено Револуцијом...? Стога да би свет могао да егзистира, да се организује за делатност у историји са снагом да достигне историјску судбину, шта се захтева — да се ослободи Бога или да учини себе његовим народом. Шта је то што отуђива човека од самог себе — признање Божије присутности у историји и у човековој свести или његово избацавање из историје и угушивање у свести?"²⁴⁾ Беркли је антиципирао ову дилему и са свом својом интелектуалном снагом залагао се за присуство Божије у свести човека и његовој историји. Антиципирао је и савременог социолога који нас такође опомиње да је човек једино кроз религију постао способан да мисли о друштву.²⁵⁾

У свом реалистичком расположењу Беркли је постављао питања о бесмртности човекове душе, о подручју духовне реалности, о смислу целине света, и као што смо видели дао нам је најбоље могућ реалистичан одговор. Указивао нам је на постојање бића Божијег са позиција здравог разума и то је један од најважнијих тема његове философије.

Беркли је већ предосетио да се поставља питање формирања „новог човека“ и „новог друштва“ и није видео снагу за успех у том послу у новим квази-научним покретима него у старим истинама Јеванђеља које је он бранио и излагао на нов начин. То је било време када се већ рађало једно ново техничко, световно, урбано, плуралистичко доба, у којем се и језик мењао и зато је Беркли чинио напор да се старе истине кажу на нов свежији начин у оквиру здравог разума. У том смислу био је ванредан иницијатор, а не само одраз промена. Иступао је са једном свежином мисли отварајући нове хришћанске перспективе у модерном друштву које се рађало.

То је био и коначан разлог Берклијевог одбацивања концепције материје какву смо прихватили у једном моменту развоја науке. Беркли је то са највећим успехом урадио у име здравог разума. Потврдио је да свет мора имати поверење у чула као што обично и има. Апсурдно је оспоравати чула, и њихова опажања, као што то извесни философи чине, приказујући на тај начин философију смешном, јер сумњају у све што виде и чују, све до сумње у своју сопствену егзистенцију. Уз то Беркли напомиње да он не може да буде пре-

23) A. J. Ayer, *Metaphysics and Common Sense*, London 1969, 70—76

24)
25)

варен у свом мишљењу да има једну идеју коју уствари нема, као што би било та претпостављена идеја материје.²⁶⁾ Према томе у оквиру своје метафизике или у оквиру свог реализма, Беркли, сасвим сагласно са здравим разумом, потврђује реалност света са његовом познатом изјавом да разлика између њега и материјалиста није у питању да ли ствари имају своју реалну егзистенцију изван ума овог или оног човека, већ да ли оне имају своју апсолутну егзистенцију, неопажену од Бога, и независну од сваког ума. Те ствари су нам дате на такав начин и у таквом поретку да их сада можемо да називамо и законима природе. Оне имају вечну егзистенцију у Божијем уму, и ако хоћемо, у односу према нама можемо их назвати „релативним и хипотетичним.“²⁷⁾

Беркли је порицао постојање материјалне супстанције из простог разлога да би могао да нам покаже да је само тим порицањем могуће одговарајуће и задовољавајуће објашњење опажања. У овом и оваквом ставу видимо присутност здравог разума и ничег што бисмо могли да кажемо мистичног или опет ничег што би могло да изазове анти-метафизичка расположења. Са овом и оваквом својом философијом он је извршио напад ако можемо тако да кажемо, на философију његових претходника и то у интересу теологије. Добро је примећено да је свет Берклијевог друштва био већ подељен на две стране —на једној страни су били они који су веровали у „тај духовни атом“ назван душа, а на другој они који су прихватили овај свет као огромну мртву машинерију која је радила према механичким законима.²⁸⁾ Разлог и повод за философију Берклија био је баш тај расцеп у духовним стремљењима човека. Оно на чему је инсистирао Беркли јесте, као најважније, разумети идеју постојања, јер постојање једне идеје састоји се у томе што је опажена, њу има дух, а постојање овога духа састоји се у томе што има идеје и вољу. Толико су ове идеје, које нам се откривају од Бога, непосредно дате, толико су непосредно у нашем уму да је немогуће говорити о њиховој двојности (једне као архетипови у Божијем уму, а друге као њихов одраз у нашем). Ту се Беркли позива на здрав разум. Због тога је сматрао да уколико би усвојили ову његову философију да би се тада стварно ослободили „неплодних дискусија које су постале толико важан предмет расправе учених људи.“²⁹⁾

У свом реалистичном расположењу Беркли као што смо видели, тврди да ми не видимо узроке боја или узроке звука. Због тога стварни узрок ствари не може бити ништа друго до Дух. Али с друге стране, и поред тога што немамо сазнање о узрочности, непосредно знамо и осећамо поредак ствари који можемо да испитујемо. Знамо да тела немају своју сопствену унутрашњу снагу, али зато можемо да испитујемо њихове односе. Према томе научници немају шта да траже, напомиње Беркли, када су у питању узроци ствари; исто као што морају да воде рачуна о томе да ништа није безгранично дељиво. Реалност ствари према томе се састоји у реалности присуства Духа иза њих.

Савремени продор физике у реалност ствари показује нам заиста да се може да допре само до *minimum sensibilia*, али да се даље не може да иде. Јер даље подручје није више њено подручје, него подручје метафизике, одно-

26) The Principles, . . . op. cit. 83, 107

27) Three Dialogues, op. cit. 225, 245, 247

28) Leslie Stephen, History of English Thought in the Eighteenth Century (1876) 1962, 32

29) The Principles, op. cit. 146

сно религије и њеног тумачења ствари. Због тога за науку не постоји друга реалност од реалности чулно опипљивог света. При томе морамо да водимо рачуна, на чему Беркли иначе толико много инсистира, да су „објекти и чулно опажање објеката једна и иста ствар“, јер тврђење о апсолутном постојању „немислећих ствари“ су речи без смисла, док је целокупно наше сазнање, стварно сазнање, базирано на искуству, у ствари само на менталном искуству. А свет објеката је Божији визуелни језик. У њему су и основе наше религиозности кроз коју откривамо „темељ значења свега.“ Значи да се Берклијев пут откривања пута ка Богу састоји у религиозном искуству универзума.

У нашим научним напорима да сазнамо природу ствари, коначно не сазнајемо ништа ново, него само откривамо мисао Божију. У том признању лежи и суштина наше религиозности, а и слободе. Јер нема истинитог религиозног духа без духа слободе. Беркли је изричито указивао на човекову слободну вољу у оквиру Божијег плана егзистенције свега.

Кад је реч о слободи морамо да имамо на уму и ту веома важну чињеницу да Берклија не можемо да сврстамо, међу, ако тако можемо да се изразимо, чисте емпиристе. Јер мада је учио да нам наше сазнање долази углавном кроз искуство чула, он ово искуство није учинио крајњим извором нашег сазнања. То је од посебне важности. Видели смо да било да се ради о директном реализму или индиректном, у оба налазимо елементе емпиризма, идеализма и рационализма. Али ови смерови људске мисли, као дефиниције, мање више својим теоретским ставовима, ограничавају наше сазнање и при том и наше искуство. Ради се уствари о сужавању нашег искуства било спољним објектом, било чистим умом. У првом случају се ради о утицају претпостављене спољне стварности на наша чула и наш ум, до те мере да му се не оставља ни најмање простора за слободу закључивања, а у другом опет о апсорбовању објекта или претпостављене спољне стварности у наш ум до те мере да се занемарује и сама та стварност. Ове исте тенденције можемо да откријемо и када се ради о емпиризму, али исто тако и о рационализму или пак идеализму. У библијском реализму или берклиреализму, мада је често субјект пасиван у примању спољне реалности, ипак ту имамо реалност мисли као живи процес сазнања у којем субјект, који прима идеје, (често и пасивно, без свога избора ипак сарађује са Извором мисли уз слободу свога закључивања, а у границама одређене активности Ума или Мисли. Приватност да се тако изразимо нашег ума се овде не пориче, он остаје субјект — видели смо да Беркли наглашава да двојица никада не виде један исти предмет исто, него га виде сличним. У питању је овде и појам стваралаштва. Пошто Беркли не дозвољава да спољни објект руководи нашим истраживањима, нити пак да тај објект буде апсорбован од ума, до мере потпуне одвојености од стварности. То све пружа могућност слободе рада. Затим, пружа се и већа могућност уношења у поља рада појединих научних дисциплина увек нових елемената који нам долазе изван граница тих научних дисциплина и због тога ти нови елементи освежавају научни рад. Видели смо шта нам о томе каже теорија науке.

Све зависи од тачке посматрања. У свим овим правцима реализма — идеализма, емпиризма — рационализма, недостају чврсте тачке погледа или ослонац. Видели смо да се лута, час са ослоном на спољну стварност, час на свој сопствени ум. То се све исцрпљује кроз дискусију појма реализма,

директног или индиректног. У библијском реализму ослонац је на веровању да је Мисао Божија Мисао, та која условљава „спољну стварност“ својом мисаоном активношћу и због тога се она појављује и као реални стваралац „из ничега“, појављује се као извор све реалности. То је тај „светски поглед као основа“. Ово веровање има своје последице на свеукупну човекову делатност

Ми немамо у нашем уму извесне утврђене категорије, изузев појма тројичности, као реалности помоћу којих опажамо реалност. Већ је наше сазнање живи однос **Мисли** према **мисли**, кроз директан контакт, тако да стварно можемо да знамо шта је стварност.

Бог нам даје наша чулна запажања, без посредништва ма чега другог; даје нам их директно према једном реду, поретку, или по извесним правилима која је Он сам установио и које стварају у нама чулне датости, које ми иначе називамо законима природе.

Све су ово закључци које бисмо могли да изводимо из философије Берклија. Оно што јасно видимо јесте, да Беркли није раздвајао, што многи философи иначе чине, своја метафизичка истраживања, пуна философских спекулација, од самог Откривења, већ их је све стављао у службу свог хришћанског веровања. Он даје високо место философији као студији „мудрости и истине“ јер кроз „систематски напор нашег ума, можемо да продремо у унутрашњу суштину и конституцију ствари“³⁰⁾ и то тих ствари које се показује да нису ништа друго до збир утисака произведених у нама Творцем Природе, Богом. Њихово отелотворење је у нашем уму, где их опажамо као реалности.

Ми морамо да имамо поверења у чула и њихова опажања да би смо разабрали, шта је истина а шта није, јер је све то активност Божија у нама. Али да бисмо дошли до мира и спокојства нашег ума неопходан је напор који ми са своје стране треба, односно морамо, да учинимо.³¹⁾

Сасвим је добро примећено да је Беркли успешно везао епистемологију са једном спекулативном теологијом, јер све пропозиције о физичким објектима јесу пропозиције о чулним датостима. Тако се опет враћамо на то да целокупно наше сазнање извлачимо из нашег чулног опажања, изузев сазнања о нашој сопственој егзистенцији. Беркли се ипак држи свог реалистичног емпиријског метода сазнања када нам каже да ми не опажамо чулима људски дух или личност човека, јер то није идеја. Ми у ствари то што видимо боју, величину, покрете човека, све то није ништа друго до само чулно опажање или идеје које постоје у нашем уму и које као такве, као посебан збир утисака, указују нам на егзистенцију ограниченог и створеног духа, сличног нашем; јер стриктно говорећи, ми не видимо човека, ако под тим мислимо на то биће које живи, креће се, опажа, мисли, него само извештај збир идеја које нас руководе да мислимо да постоји један одређен принцип мисли и кретања, сличан нашем.

Када је реч о Берклијевом реалистичком расположењу онда морамо да поновимо то што смо већ на извештај начин и рекли: Слично опажању другог човека ми исто тако не видимо Бога, али за све време и на свим местима ми опажамо манифестационе знаке Бога — све што видимо све што чујемо или на ма који други начин опажамо чулима, јесу знаци или дејства силе Божије, као што су то и наша опажања оних самих покрета који су произве-

30) Ibid., 45

31) Ibid., 46

дени од људи. Аналогијом дакле сазнајемо и Бога.³²⁾ Ако се заиста потрудимо да видимо и осетимо све то на што нам указује Беркли онда сасвим сигурно можемо да закључимо да се он заиста креће и остаје увек на здраво разумским основама. Јер према Берклију сазнање Бога нам долази од свега што нам је блиско или обично, од чињеница непосредно датих нашем искуству. Истина, има случајева када Бог мора да интересовише необичним догађајима или чудима, али то су ређи случајеви. Тако да ако заиста искрено и дубље мислимо на све то на шта нас позива Беркли атеизам постепено мора да уступи место вери у Бога. Јер атеизам значи одлазак од Бога", одлазак од нечег, што значи да и у самом атеизму присуствује идеја Бога. Берклијево учење о слободи, као о најважнијој црти човекове егзистенције, потврђује да смо у ствари немоћни да напустимо Бога за свагда, јер цела наша мисао је условљена Божијом мисли. Из Берклијеве философије извлачимо закључак да је човекова религиозност антрополошка црта света.

Беркли разликује две врсте језика. За њега је и само опажање ствари које нам говоре, једна форма језика. То није овај наш свакодневни језик, људски језик речи из наших уобичајених комуникација, него један други, то је језик којим Бог говори људима. Као што људи откривају себе кроз речи тако и Бог открива себе кроз свој језик вида. То је језик целе створене природе, језик ума, али и језик чула.

У свом реалистичном ставу, са основа здравог разума, Беркли према томе указује да до сазнања Бога долазимо разумевањем, преко опажања. Није ли то уствари библијски реализам, преточен по потреби у спекулативну теологију, када се тврди да је делатност личности у ствари реч коју човек изговара, да су речи личност, да је реч потпуно откривење личности, јер се не може правити разлика између речи и личности, Тако да до сазнања других душа, других духова, других личности коначно и личности самога Бога, долазимо кроз ланац резоновања. Неде можда, овај процес траје дуже, негде краће, негде је толико брз да изгледа да је непосредан, као да се ради о чуду, то јест интервенцији Божијој, што је такође могуће.

У ствари има мало разлике, примећено је то, између Берклијевог тврђења да све што опажамо јесу идеје које су у нашем уму и наивног реалисте који тврди да директно и тачно опажа материјалне ствари.³³⁾ Јер Беркли заиста тврди да Сунце, Месец и звезде нису химере, него стварне ствари, али то што пориче јесте постојање материје., материјалне супстанције.

Гледиште да је свет створен творачком речју Божијом „из ничега“ у контексту библијског казивања било је пресудно не само за психолошку суштину религије већ и за социјалну интеграцију светског друштва уопште. Ако данас философи запажају да се „прогрес састоји у доминацији над хаосом помоћу ума и циља“, онда ова мисао о стварању света, из ничега“ не само да сведочи о начину постанка света из амбиса ничега, него нас та мисао о Богу Творцу непрекидно извлачи из амбиса у који толико често падамо због злоу потребе слободе коју имамо. Може то неко да не призна, односно да не види, али **реалност** нам сведочи о томе. Јер који се културни облик данас све више шири светом? То је несумњиво тај којима за основу религиозни систем који на самом почетку свог учења садржи библијски извештај о стварању света „из ничега“.

32) Ibid., 141

33) A. J. Ayer, *Metaphysics and Common Sence*, London 1969, 10

Овај извештај о стварању „из ничега” први је извештај једне мисаоне активности о увођењу света у реалност постојања. Човек не престаје да се бави питањем свога порекла. То питање је на свој начин конститутивно у његовом уму и као такво је реални део његове егзистенције, реалност Његове мисли која као таква, као мисао, обухвата реалност свега. Несумњиво је дакле, да се из реалности мисли и рађа свет реалности у којој се налазимо живимо и јесмо, којом смо опкољени али која се садржи и у нашој мисли

Међутим, основ истине лежи у чулним датостима које нам се дају кроз мисао. Уколико измакнемо тај основ неизбежно је рађање фикција или маштарија. Према томе, основ Берклијеве философије је реалан свет, овај постојећи, а који је опет дело мисли или стваралачке Речи Божије. Опажање тога света, реалност прецепција, јесте једина и сасвим сигурна чињеница са знања. Само при томе не може да буде речи о материји коју не можемо да опамимо нашим чулима, јер и не постоји. Само ум може да буде узрок кретања а никако немислећа материја. Да идеја не може да постоји у једној немислећој ствари јасно је само по себи, а уколико се тврди супротно то је контрадикција.³⁴⁾ Није могуће замислити материју да подржава збивања или ствари као што ноге на пример дају подршку телу³⁵⁾. Материја — можемо ли веровати у нешто што не знамо шта је?³⁶⁾ Када се поверује да је свет један механички систем који може да се описује квантитативним законима, но само као мртва машинерија, ми се у том случају одвајамо од стварне природе наше физичке околине. Због тога у свом реалистичном тумачењу реалности целине Беркли не признаје разлику између менталног и физичког, јер је све коначно мисаона активност, тако да је физичко у свој својој реалности представљање ума.

Смисао целокупне драме или космичке игре може се једино разумети путем мисли која се показује као основа сваког трајања, сваког почетка и евентуалног краја. Без мисли престала би да постоји свака индивидуалност као и свако постојање уопште. Кажемо да је историја производ Божанске воље”; ово гледиште се јавља са првим покушајима људи да систематизују своја искуства.

Творац игре живота јесте мисаона активност, и она је израз воље која претходи извођењу живота на светску позорницу, израз је љубави тог Творца као и његове мудрости, интелигенције. Али све у свему свако наше размишљање о свету и животу мора да се заврши тим — да је космички поредак резултат Мисли. Мисао је основа.

Када кажемо да је мисао основа, онда морамо и да закључимо да све што та Мисао ствара не може бити ништа друго до реалност мисли која у безбројним варијантама слободе креће се од највишег добра, па кроз раздвајање, девијацију једног њеног дела, пада у зло исто кроз мисао, и поново се опоравља и диже се из тог пада-опет кроз мисао. Она нема ни своје дубине, ни ширине, ни висине, јер је целина изнад које и испод које или иза које не постоји ништа. Дистанца или раздаљина у ствари и не постоји.

Знамо, према Берклију, да „видљива раздаљина” представља једну линију која је право окренута према оку и пројектује се само у једној тачки ока, у мрежњачи, без обзира на раздаљину предмета. То значи да у ствари ми раздаљину и не опажамо, него је то једно мисаоно постојање, непосредно

34) The Principles, . . . op. cit. 68

35) Three Dialogues, . . . op. cit. 199

36) The Principles, . . . op. cit. 73

дно из мисли у мисао и у оквиру те мисли ствара се кроз потребу праксе или искуства, и тродимензионалност простора, ствара се реалност живота у оквиру реалности мисли и њених обрта. Јер непосредни објекти вида и не могу постојати без ума у којем једино и постоје, у оном смислу „бити-значи бити опажен”. Уколико објекти не постоје у мом уму, постоје у уму других, ако не постоје ни у једном уму, постоје у Уму Божијем. Према томе, ствари постоје и изван нас и нашег ума, реално, стварно, такве какве их опажамо у сзој њиховој чврстости и обојености.

Те ствари, реалне ствари, које стварно постоје, према Берклију сведоче и о постојању Бога. Оне су рекосмо Божански визуелни језик”. Треба само отворити очи и све то видети. У томе нам помаже философија. Заиста видимо из Берклијеве философије да она рационално служи томе циљу. Ванредно је примећено што је сасвим доследно Берклијевој философији — да се стварна улога философије не састоји у томе да нас снабде са сазнањем које нам је недостајало, него да нам потврди оно сазнање које је иначе увек са нама. Берклијева философија заиста испуњава тај задатак. Једном речју Беркли је бранио стара учења на један нов начин.

Беркли је успео да избегне уски емпиристички поглед, којег се држе мно гобројни психолози. По томе схватању људско сазнање и понашање одређује околина на шта се углавном и свео емпиризам, Али у том погледу не би било разлике између човека и животиње, између човека и машине, јер се губи слободно човеково одлучивање. Тајну слободне воље не објашњава ни рационалистички став по коме се добро јавља као захтев ума, а ум доприноси колико сазнању толико и моралности односно избору добра. Међутим, знамо да наш разум увек то не чини и да није увек у могућности да одабере одговарајућу акцију добра. Јер су могуће и девијације од разума. У свом библијском реализму Беркли је тражио да деламо у сагласности са вољом Божијом. То је реалност, објективна реалност, на коју треба да се ослонимо. Односно на Св. Писмо као откривење Божије, које је мерило и извор добра.

Беркли нам је ванредно вешто показао како хришћанска доктрина има своју необично важну улогу, свој огроман смисао и оправдање чак и у култури у којој се све више и више наглашава утицај природних наука, и које по извесном неспоразуму теже да потисну религију.

Када посматрамо Берклијеву философију у целини видимо како нам с једне стране, веома успешно указује са хришћанске тачке гледишта у оквиру свога метафизичко-теолошког система — шта је истинит основ света, а с друге у оквиру хришћанско-моралног система — како треба да живимо да би смо достигли боље савршенство. Ванредном методологијом, полазећи од тога да је Бог створио свет из ничега, да је веома близак и доступан кроз егзистенцију природних ствари, да је дух или душа у човеку то што као принцип конституише нашу личност, Беркли нам открива истину о реалности или истину о духовним и физичким димензијама света.

Ово је закључак Берклијеве философије: Бог не би дао човеку толико јаку радозналост а да му истовремено није дао и одговарајућа средства да дође до сазнања. То је постепени процес и прогрес а време и размишљање преображавају наше визије и коначно долази разумевање, некад брже, некад спорије, некада толико муњевито да је скоро непосредно. Нарочито и на првом месту када је Бог у питању.

Берклијева философија је пример за углед у ланцу развоја једног стварно постојећег прогреса. Тај прогрес постоји и поред тога што нема краја

и што никада у људским условима живота не може бити завршен. Из свега што смо рекли видимо да нам Беркли потврђује својим радом да религија, хришћанска вера, и у модерном друштву остаје од фундаменталног значаја. Из Берклијевог случаја такође видимо да се о прогресу ђ философији може говорити само уколико се она креће са хришћанске тачке гледишта, иначе, без Христове светлости, она се креће у једном зачараном кругу где пада у релативизам са пратећим скептицизмом, а под тим интелектуалним поднебљем дух слободног човека не може да опстане.

Ако се сложимо да је задатак философије данас и у рашчишћавању појмова и пропозиција, кроз које наше мисли и активности постају интелигибилне, схватљиве онда заиста имамо у Берклију огромну помоћ да разумемо основна питања која се тичу Бога и материје, два појма која несумњиво стоје као основа свеукупном нашем разумевању света као целине.

ВЛАДАН ПОПОВИЋ